

FOLKLORŞÜNASLIQ

UOT 47.71.07

AYTƏN CƏFƏROVA*

XALQ YAZIÇISI HÜSEYN İBRAHİMOVUN ƏSƏRLƏRİNDƏ BƏDİİ FİKRİN İFADƏSİNDƏ FOLKLOR ÖRNEKLƏRİNİN ROLU

Şifahi xalq yaradıcılığı bütün zamanlarda yazılı ədəbiyyat nümayəndələrinin əsərlərinin əsas qaynağı olmuşdur. Dünyanın ən böyük yazıçı və şairlərinin, demək olar ki, ən yaxşı əsərləri folklorlardan – xalqın şifahi söz xəzinəsindən qaynaqlanmışdır. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələrindən olan, Naxçıvan ədəbi mühitinin yetirməsi, xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov da öz yaradıcılığında şifahi ədəbiyyat nümunələrini yazılı ədəbiyyata gətirməklə həm də onları qoruyub gələcək nəsillərə ötürmək kimi şəərflı missiyanı yerinə yetirmişdir. Hüseyn İbrahimovun əsərlərində məqamı gəldikcə folklor örneklərindən istifadə etməsi yazıçının xalqımızın mənəvi mədəniyyəti olan folklorlara dərin bələdliyini də sübut edir. H.İbrahimovun əsərlərində ən çox təsdiq edilən folklorun az sözlü böyük məna tutumu daşıyan janrı – atalar sözləridir. Yazıçı həm də öz əsərlərində folklorun digər janrlarından: bayatı, ağı, inanc, ayin, tapmaca və s. kimi örneklərindən yeri gəldikcə istifadə edərək bu əsərlərin bədii-estetik gücünün artmasına nail olmuşdur.

Açar sözlər: folklor, atalar sözləri, yazıçı, şifahi, xalq, mədəniyyət, örnək, əsər.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının istedadlı yazıçılarından biri kimi ədəbiyyat tariximizə öz dəyərləri əsərləri ilə böyük töhfə verən Hüseyn İbrahimovun yeni tipli ədəbiyyatın metod və üsullarını qavramış bir sənətkar kimi xarakterizə edən onun əsərləridir.

Hüseyn İbrahimovun əsərləri imkan verir deyək ki, o, müasir həyatı, insan psixologiyasını, düşüncəsini yaxşı bilən istedadlı yazıçı idi.... Qeyd edək ki, yazıçının müxtəlif sahələrdə çalışması, o cümlədən müəllimlik və jurnalistlik fəaliyyəti adamları tanımaq, həyatı hərtərəfli şəkildə öyrənmək, müşahidə etmək qabiliyyətini də zənginləşdirməyə kömək edib. Elə onun hekayələrinin çoxu da canlı həyatın hər hansı bir hissəsini elə aydın şəkildə təsvir edir ki, bu da yazıçının xalq həyatının dərinliklərinə peşakarcasına bələdliyindən xəbər verir. Kənd həyatı, kəndin şəhər üçün böyük əhəmiyyətinə sonsuz önəm verən H.İbrahimov “Kənd həsrəti” hekayəsində də bu məqamı qabartmışdır. Hekayədə təsvir olunan qoca professor Qoşqar Çinarlı kənddən çoxdan çıxıb. O, bir sıra xarici ölkələrdə olub, mühazirələr oxuyub. Onu çox vaxt “ser Çinarlı”, “Müsyö Çinarlı”, “Sinyor Çinarlı”, “Ağayi professor” da adlandırırlar. O, xaricdə olanda da “Haralısan?” sualına sadəcə “bakılı” cavabı verməklə kifayətlənir. Öz vətəninə unutmak kimi xüsusiyyəti ilə yanaşı həтта az qala ata-anasını da unudub. Bununla yanaşı, professorun ağır ürək xəstəliyi də vardır. Kənd havasının çox xoş təsir bağışladığı bu xəstəliyin sahibləri bəzən kəndə təşrif buyururlar. Burada rahatlıq tapırlar. Qoşqar Çinarlı isə bu barədə heç fikirləşmir də. Çox maraqlı sual yaranır. Qoşqar Çinarlını öz doğma kəndindən belə uzaqlaşdıran səbəb nədir, görəsən?! Günlərin birində oğlu Elşən televizorda professorun doğma kəndi olan Kosalı haqqında verilişin getdiyini söyləyir. Bu məqama diqqət edək: Elşən titrək səsə atasını səsləyir:

• Ata, ata, sənin kəndini göstərilər.

Heç vaxt övladlarını öz doğma vətəninə - kəndinə aparmayan Çinarlı təəcüblə soruşur:

• Nə bildin, mənim kəndimdir ?

• Diktor özü dedi ki, Kosalı kəndindəyik.

Elşən yarızarafat, yarıciddi dedi ki, təqsir kimdədir? Kim inanar ki, illər uzunu ölkələr gəzib

dolanan böyük bir alim vaxt tapıb övladlarını birçə dəfə də olsun ata-baba yurduna aparmadı [3,s.34].

Bu söz professorə toxunsa da haqlı deyilmiş sözi idi. Son günlər ürayinin sözü baxmamasından güylənən Çınarlının ağırlı ürayini bu unuqtanlıqı daha da ağırdı. Atasının qəlbinə toxunmasından ehtiyat edən Elşan soruşanda ki, ata, narahət olmadın ki? Çınarlı bu sualın da eyham olduğunu bilərək, cavab verdi ki, fikir vermə, bala, ürəkdir də. Və öz-özünə bu haqda düşündə, bir el məsəli yadına düşdü: “qaya uçanda toz qoparar”.

Yığcamlıq, sözü qənaət, mümkün qədər az sözlə böyük mənalar ifadə etmək Hüseyn İbrahimovun yaradıcılığına xas keyfiyyətlərdəndir. Yazıçının əsərlərindən bəhs edərəkən şifahi yaradıcılığa xas ən yaxşı nümunələr kimi atalar sözlərindən geniş şəkildə istifadə məqamını xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Əlavə edək ki, atalar sözü və məsəllər xalqın həyatı və məişəti, əmək fəaliyyəti ilə bağlı olub formaca kiçik, mənaca geniş janrlardan biridir. Atalar sözü və məsəllərdə xalq hikməti, xalq zəkası xalqın əsrlərdən bəri əldə etdiyi sınaq və təcrübələrin nəticələri ümumiləşdirilir. Elə lap qədimlərdən bəri insanların həyat, təbiət haqqındaki təcrübələri, bilik və sənətləri qısa və bədii şəkildə ifadə edilərək zəmanəmizə qədər gəlib çıxmışdır. Ona görə də atalar sözü və məsəllərdə xalq həyatının, xalq tarixinin bütün dövrlərinə aid əlamətlər yaşamaqdadır. Və bu baxımdan da atalar sözü və məsəllər ən görkəmli yazıçı və sənətkarların mürcəci etdikləri xəzinədir. Onlar obrazları kəskin danışdırmaq, böyük fikirləri qısa sözlərlə ifadə etmək üçün həmişə atalar sözü və məsəllərdən faydalanmışlar. Bu baxımdan xalq yazıçısı H.İbrahimovun yaradıcılığı da bu nümunələrdən istifadə tərəfdən zəngindir. Hekayələrin içərisində maraqlı doğuran “Naciblik” hekayəsinin ideyasının məhz “Yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidir, yamanlığa yaxşılıq nər kişinin işidir” atalar sözü təşkil edir. Hekayənin əvvəlində də epigraflı verdiyi “Gedar bostan qırası, qalar üzün qarası...” atalar sözündə ifadə olunan məna Eldəniz Arpaçaylının alıcınab hərəkətləri ilə bir daha təsdiqlənir.

H.İbrahimovun müasir mövzuda yazdığı “Sabahın sorasında” əsərində real gerçəkliyin bədii inikasını vermək üçün folklorizmədən özünəməxsus tərzə istifadə etməsi maraqlıdır. “Sabahın sorasında” əsərində yazıçı folklor nümunələrindən həm də əsərin bədii keyfiyyətini artırmaq məqsədilə geniş şəkildə istifadə etmişdir. Atalar sözündən istifadə isə bu baxımdan daha zəngindir. Əsərdə Mirzənin sədr Şükür haqqında dediyi fikri ümumiləşdirmək üçün bu atalar sözündən xatırlayır: “...deyərlər, igidin adını eşit, özünü görmə...Hərçənd tanımalı igid deyil, amma tanıyaqsan, bacığılu...” [5s.13]. Burada Mirzənin Şükür haqqında fikri aydınlaşır: “tanımalı igid deyil...”. Qarşı tərəfdə, yəni qarib Zeynalda artıq kinayəli şəkildə deyilmiş bu atalar sözü vasitəsilə Şükür haqqında bir rəy yaranır: “Həm igid, həm də tanımağa layiq olmayan igid”.

Qeyd etdiyimiz kimi, əsərdə yazıçının məqamı gəldikcə atalar sözləri və məsəllərdən olduqca ustalıqla istifadə etdiyi müşahidə olunmaqdadır. Zeynal öz taleyini Mirzəyə və onun ailəsinə danışanda Mirzə çox təsirlənir. Lakin Zeynalda təsəlli vermək, həyatının, gələcəyinin hələ qarşıda olmasını, bəlkə də yaşayacağı xoşbəxt günlərin yaşadığı kadrolı günəli ona unuduracağını məlum etmək üçün söyləyir: “Eybi yoxdur, oğul, sıxılma, igidin başı qalmaqalı olar...Deyərlər: “Hər suyun bir axarı, hər vaxtın bir hökmü var. Çətinliklə böyümüsən, ələndə gül kimi sənətin”, deyə Mirzə onun könlünü almaq istədi...” [5,s.22].

Əsərdə müxtəlif məqamlarda işlədilən “İtin arxası olmasa qurda hücum edə bilməz”, “Adama adam görəkdir” [5s.32]; “Ağac əyildi- sındı, igid utandı - öldü” [5,s.50]; Mirzə cavab gəlinin nə vaxtsa onun oğluna – vaxtsiz dünyandan köçmüş Nərimana yuxu saxlamaqdan yorulub öz həyatını quraçağı barədə fikirlərinə kömək üçün bu atalar sözündə söyləyir: “Axar suyun qarşısına bənd çəkmək çətindir” [5,s.51].

Əsərdə yazıçının tez-tez mürcəci etdiyi örnəklərdən biri də bayatılardır. Obrazın hissəyəcəni, düşüncələrini, duyğularını bayatı vasitəsilə ifadə edilməsi əsərə olan marağı artırır. Möhsün kişinin hətta çox sakit və rahat məqamlarında belə zümzümə edərəkən yanıqlı bayatılarla öz ağrı-acısını belə ifadə edir:

Sənə yaralı qurban,
Bağrı qaralı qurban,
Sənin təzə yarana,
Köhnə yaralı qurban... [5, s. 14].

Əsərin 23-cü bölümündə işin, zəhmətin insana yalnız başucalıq götürməyini xatırladan yazıçı fikrinin daha təsirli ifadəsi üçün bayatı nümunəsi ilə yanaşı atalar sözündən də istifadə edir. Bu məqamı yazıçı obrazın dilində belə ifadə edir: “Elşad başını qaldırdı. Əlinin dalı ilə alınının tərəni sildi, dərinədən nəfəs alıb dedi:

• Sizi qoyalar yaxşıca gövzəlik ediniz! İşləmək lazımdır ee, işləmək! Atalar deyiblər ki, “iş insanın cəvharidir”, “dömir işləməndə parıldar”, “istəyirsən bal-çörək, al kəlinə bel-kürək”. Beləliklə, Elşad əməyə aid çoxlu məsəl söyləyib əlavə etdi ki, babam deyərdi ki:

Əzizim, ləngəridir,
Qaş gözün ləngəridir.
Az danışib iş görmək,
İgidin ləngəridir [5, s.105].

Əsərdəki maraqlı epizodlardan biri də Koroğlu dastanından götürülmüş, həm də xalq arasında mövcud olan övladlığa götürülən şəxsin köynəkdən keçirilməsi ritualıdır. Qeyd edək ki, qədim türklərdə bu ayin icra olunurdu. Koroğlu dastanında da Eyvazı Koroğlunun xahişi ilə Nigar köynəkdən keçirir və Koroğlu ondan sonra Eyvazı oğlu kimi qəbul edir. Bu əsərdə də yazıçı həmin məqamı xatırladır: “Yasəmən, görürsən, bizim ata-babalarımız necə adət olubdur. Biz bu adətlərin bəzilərini lazım gələndə indi də əməl etməliyik. ...Mirzə bir az dayanıb əlavə etdi ki, Yasəmən, şərtimizə əməl elə, Zeynalı köynəyinin yaxasından keçirt, mən onu oğulluğa götürürəm” [5, s.169]. Ata-babadan qalma adətə hörmətlə yanaşmanın bəyənən əxlaq dəyəri olmasını bədii şəkildə ifadə edən yazıçı yeri gəldikcə də bu adətlərdən istifadə etməyin vacib olduğunu da Mirzə Mahmud obrazı vasitəsilə nəzərə çatdırır.

Bela nümunələr sübut edir ki, yazıçı xalq yaradıcılığı örnəklərindən dərinləndirən bələd olan şəxsiyyətdir və o bu nümunələrdən istifadə etməklə həm də bunu yaxşı başa düşürdü ki, əsəri oxucuya sevdirmək üçün xalqın öz kəlamaları, öz yaradıcılıq vasitələrindən istifadə etmək ən yaxşı üsuldur.

Müasir Azərbaycan yazıçılarının orta nəslinə mənsub olan Hüseyn İbrahimovun yaradıcılığının ilk illəri Böyük Vətən müharibəsinin ilk illərinə təsadüf edir. O, bir sıra hekayələrini: “Şirin xatirə”, “Sakit axşamlar”, “Gənclər” və s. müharibədə fədakarlıq göstərən adamların vətənpərvərliyinə, düşməne qarşı qəzab və nifrətinə həsr etmişdir. Elə ilk yazılardan o öz mövqeyini müəyyən etmiş və anlamışdır ki, ədəbiyyatın da, sənətin də bitib-tükənməyən ilham mənbəyi xalq həyatıdır. Və xalqın həyatı ilə əlaqədar məqamların təsvirini vermək üçün H.İbrahimov da öz ustalarının məhz xalq yaradıcılığına verdiyi önəmə hörmət olaraq xalq yaradıcılığı örnəklərindən geniş şəkildə istifadə etmişdir. H.İbrahimov xalq yaradıcılığına dərinləndirən bələdliklə yanaşı, həm də onlara dərin sevgi bəsləmişdir. Bu, yazıçının “Qızlar bulacağı” adlı əfsanə motivləri əsasında yazdığı hekayəsində də özünü aydın göstərir.

Bildiyimiz kimi, epik növün ilkin janrlarından biri də əfsanədir. Xalq təbiət hadisələrinin mahiyyətini dərk etmək təşəbbüsünə çalındığı dövrdən ayrı-ayrı səma cisimləri ilə, yer-yurdda, heyvan və quşlarla bağlı əfsanələr yaratmağa başlamışdır. Əfsanələrdə xalqın gündəlik həyatı, dünyagörüşü, məişəti, adət və ənənələri də özünü əks etdirir. Elə ona görə də xalq şairi S.Vurğun

bu barədə belə deyir: "Hər hansı əfsanə olursa, olsun, biz onda həqiqət şofərləri görməliyik". "Hər əfsanədə xalq real həyatı, şüur və zövqləri, onun gələcəyə olan inam və arzularını əks olmur" [1, s.130].

"Qızlar bulağı" hekayəsində Araz çayı kənarında yenicə qaymayan bulağın tarixini Qoca əfsanəyə çevirib söyləyir. Sənəm adlı gözəl qızın nakam taleyinin ifadəsi olan bu bulaq "Qızlar bulağı" adlanır. Çox gözəl olduğu qədər də ismatlı, həyalı olan Sənəmi hamı "Qızlar" deyə səsləyir. Sənəmin bu gözəlliyinin səbəbindən çoxlu elçiləri gəlir. Onlar Sənəmi əldə etmək üçün qızıl-gümüş də götürürlər. Lakin onların bu təklifini rədd edən Sənəm əgə getməyəcəyini söyləyir. Əslində Sənəm bir ovçunu sevir. Əgə getməməsinin səbəbini nəhayətdə öyrənən Sənəmin atası öz tüfəngi ilə ovçunu vurur. Ovçu ağır yaralanır. Lakin bir nəfər qadın onu gizlicə müalicə edərək sağaldır. Ovçunun öldüyünü bilən Sənəm özünü yandırır. Xəbər tutan ovçu özünü yetirəndə Sənəm ona ancaq bu sözləri deyə bilir: "Məni aldatdılar, dedilər ki, son ölmüsan". Sənəmi həmin evin həyatında basdırırlar. Ovçu isə Sənəmi unutmur, onun eşqi ilə yaşayır. Sonralar Sənəmin baş daşımın altından həmin bulaq qaynayır. Əfsanəyə görə, bu bulağın suyu hamının "Qızlar" çağırdığı bədbəxt Sənəmin göz yaşlarından əmələ gəlir...[3, s.78].

Yazıcının əsərlərində qədim türk dünyagörüşündə mövcud olan, xalqın gündəlik məişət həyatı ilə bağlı inanclarla təsadüf etmək mümkündür. Qədim türklər şər ruhdan, qara qüvvədən qorunmaq üçün müxtəlif ayinlər icra etmişlər. Üzrləksalma, başa duz hərləmə, qırmızı örtüyü qorunan obyektin üzərinə örtmə və s. kimi ayinlər erkən təsəvvürdə insanların həyata ibtidai baxışını ifadə edir. Elə qədim təsəvvürlərdə də şərən qorunmanın müxtəlif yolları kimi müxtəlif bitkilər, otlar, güllər, ağaclar da simvol kimi qəbul edilmişdir. Sarı gül, qoz ağacı, yasəmon, çinar ağacı, əncir ağacı və s. ilə bağlı xalqın şifahi yaddaşında maraqlı inanc nümunələri dolaşmaqdadır ki, bunlar da qədim türk tayfalarının mifik təsəvvürlərini özündə qoruyub saxlayırlar.

Hüseyn İbrahimovun da əsərlərində xalqımızın erkən təsəvvürünün məhsulu olan inanc nümunələrinin təsviri maraqlı doğurur. "Əsrin onda biri" romanında bu məqamla qarşılaşırıq: "...Bu səndəl ağacını mənə anam bağışlamışdı, nəmənin yadigarı idi. Öləndə vəsiyyət etmişdi ki, mən onu həmişə yanımda gəzdirim. Onda şər qüvvələr məndən uzaq olar. Anam and vermişdi ki, nəmənin vəsiyyətinə əməl edim, mən də əməl edirdim. Səndəl ağacı həmişə yanımda olurdu: bekar vaxtı əlimdə, iş vaxtı belimdə - qurşağımda" [4, s. 40]. Burada səndəl ağacının şər ruhlarından qorunmağa kömək edən ağac kimi qəbul edilməsi sınaqdan çıxarılmış müşahidənin nəticəsi kimi də dəyərləndirilir.

Folklorla və klassik ədəbiyyata münasibətdə ən doğru mövqə tutan, ələmənin rolunu çox düzgün başa düşən, novatorluğu layiqincə qiymətləndirən yazıçı şifahi xalq yaradıcılığı örnəklərinə həmişə həssaslıqla yanaşmış, bunlardan çoxunu atalar sözləri, bayatı, aşıq yaradıcılığı, inanclar, əmək nəğmələrinə aid edilən holavar, sayaçı sözlərdən öz poeziyasında yeri gəldikcə ustalıqla işləmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif, 1981, 404 s.
2. Xəlilov Q. Torpağa bağlılıq/Xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimov. Naxçıvan, Əcəmi, 2015, 376 s.
3. İbrahimov H. Səhv edəndə. Bakı, Yazıçı, 1985, 261 s.
4. İbrahimov H. Əsrin onda biri. Bakı, Avrasiya Press, 2005, 384 s.
5. İbrahimov H. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə. Üçüncü cild. Bakı, Naksuana, 2007, 528 s.

*AMEA Naxçıvan Bölməsi
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ceferli_ayten@mail.ru

Aytən Cəfərova

THE ROLE OF FOLKLOR SAMPLES TO EXPRESS ARTISTIC THOUGHTS IN THE WORKS OF 'PEOPLE'S WRITER HUSEYN İBRAHİMOV

Oral folk creativity has always been the main source of literary representatives' s works. Almost the best works of the world's greatest writers and poets are derived from folklore - the oral word treasure of the people. As a representative of Nakhchivan literary environment, as well as, one of the representatives of contemporary Azerbaijani literature, people writer Huseyn Ibrahimov has also fulfilled his glorious mission by bringing oral literature samples to written literature to deliver them to the future generations. The use of folklore samples in Huseyn Ibrahimov's works from time to time proves that the writer has got profound knowledge of folklore, which is considered moral culture of our people. The most commonly used genre in folklore-the proverbs which express great deal of meaning with few words are mostly come across in H.Ibrahimov's works . The writer also achieved to increase the artistic-aesthetic power of these works by addressing to the other genres of folklore: bayati, superstitions , rituals, riddle and so on..

Keywords: *folklore, proverbs, writer, oral, folk, culture, sample, works.*

Айтен Джафарова

РОЛЬ ФОЛКЛОРНЫХ ОБРАЗЦОВ В ВЫРАЖЕНИИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ МЫСЛИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ НАРОДНОГО ПИСАТЕЛЯ ГУСЕЙНА ИБРАГИМОВА

Устное народное творчество во все времена являлось основным источником произведений представителей письменной литературы. Самые лучшие произведения величайших писателей и поэтов мира, можно сказать, исходили из фольклора – устной словесной сокровищницы народа. Являющийся одним из представителей современной азербайджанской литературы, воспитанник литературной среды Нахичевани, народный писатель Гусейн Ибрагимов, в своем творчестве донес образцы устной литературы в письменную литературу, а также выполнил почетную миссию по защите и передаче их будущим поколениям. Частое использование фольклорных образцов в произведениях Гусейна Ибрагимова, также доказывает глубокое знание писателем фольклора, который является духовной культурой нашего народа. В произведениях Ибрагимова наиболее часто встречаются пословицы, которые являются жанром обладающим способностью носить в себе глубокий смысл несколькими словами. Писатель в своих произведениях также чаще используя: баяты (четверостишие), агы (траурная песня), инанч (вера), айин (ритуал), тапмача (загадка) и др. образцы фольклора он достиг увеличения художественно-эстетической силы этих произведений.

Ключевые слова: *фольклор, пословицы, писатель, устный, народ, культура, образцы, произведение.*

(AMEA-nın haqiqi üzvü Muxtar İmanov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 10.03.2019
Son variant 27.05.2019